

Ignat Herrmann

Na čerstvém vzduchu, drobné vzpomínky z minulosti (Na svježem zraku male uspomene iz prošlosti) (1913)

Ignát Herrmann (12. kolovoza 1854. u Chotěboři – 8. srpnja 1935. u Řevnicama) bio je češki romanopisac, satiričar i urednik. Ponekad je koristio pseudonim Vojta Machatý, Švanda. Trinaesto dijete odvjetničkog prepisivača, pohađao je školu u Hradec Královéu, a zatim je 1868. oputovao u Prag kako bi započeo karijeru u maloprodaji. Radio je za nekoliko tvrtki, od 1873. za izdavača Otto-Verlag, za koji je postao sudski izvjestitelj. Od 1876. do 1878. uređivao je satirični list Paleček; 1882. osnovao je vlastiti, Švanda dudák, koji je uređivao gotovo neprekidno do 1930. Radio je nekoliko godina u odvjetničkom uredu prije nego što je 1885. postao urednik Národní listy, u kojem je bio upravitelj. Od 1888. bio je predsjednik "Majskog društva" čeških pisaca (Májovci). Uredio je prvo izdanje (1892-4) cjelovitih djela Jana Nerude. Njegov književni rad bio je usko vezan uz publicistiku, a uglavnom se bavio osobnošću i životom Praga. (Wikipedia)

Inače, posjet Mostaru o kojem ovaj tekst govori, uslijedila je 1907. g., a tekst o posjetu je Herrmann napisao u češkim novinama 1913. g. Nakon njegove smrti izdata je i knjiga s njegovim dojmovima s putovanja.

MAJMUNSKA RUKA

“Navečer smo došli u Mostar i odsjeli u velikom hotelu "Narenta", izgrađenom od strane vlasti u početku okupacije, da bi stranci, a posebno visoki vojni oficiri imali gdje živjeti, jer su "hoteli" iz turskog vremena pružali veoma malo udobnosti. Spavali smo na prvom spratu u velikoj sali, gdje su stanovale i najviše ličnosti s dvora za vrijeme svojih posjeta Mostaru i čiji su ogromni prozori bili visoki oko dva metra iznad poda, a u rano ujutro bili

smo na nogama da razgledamo grad barem površno prije nego što dođe dogovoreni vodič, mladi Srbin muhamedanac. ¹

Već u Dubrovniku prijatelji su nam obećali najbolje dvije stvari po kojima se Mostar, kažu, ističe: najbolje vino - "crno" i bijelo vino Žilavka, i najčišći jezik. Govor u Mostaru i oko njega može se nazvati srpskom toskanštinom.

U vino smo se uvjerali već prvu večer. Pili smo "crno", koje se kao vatra širilo svim žilama, oživljavalo um, razvezivalo jezik, i odgonilo svu tmurnost. Bili smo manje sposobni procijeniti jezik tokom našeg boravka, ali čak i nama neiskusnima se činilo da postoji znatna razlika između domaćeg govora i dubrovačkog „Dalmatinca“ koji slični srpskohrvatskom otprilike onoliko koliko je nekad bio sličio praški žargon ove vrste češkom: "Hausmistr pucuje fotrovi na koňku

štábrlí šláfrog“ (igra riječi na češkom/germanizirani češki jezik - op. prev.). Također, dubrovački hrvatski je često samo iskvareni talijanski jezik sa slavenskim završecima, barem onako kako se govori na ulici.

Naš prvi zadatak u Mostaru bio je odlazak u poštu po dopisnice. I dok hodamo prema tamo dugim koracima u prekrasno, svježe majsko jutro, razgledajući svoju novu okolinu, čini mi se da nešto lupa po pločniku korak iza mene. Pogledam unazad - i tu je mala, crnokosa, crnooka djevojčica od osam ili deset godina, smeđa kao kobasica, u pohabanim haljinama. Njene

¹ U originalu stoji: „*Srb mohamedán*“ Očigledno autor ne vlada pojmovima, stvarnom terminologijom, kao i stanjem među religijama u Mostaru, jer je vjerovatno mislio na muhamedanca slavenskog porijekla. Mi smo ga ostavili u prijevodu kao u originalu. (prim. prev.)

bose, prašinom prekrivene noge, udaraju o tlo i zvone. A djevojčica mi pruža ruku. Volio bih čuti njezin glas, kao što sam već čuo iz nekoliko dječjih usta, tako divan, dirljiv, pa je pitam: "Što hoćeš, dijete?" Djevojka nije odgovorila, samo je ispružila svoju mršavu ruku. "Možda je nijema", kažem svojoj suputnici. Ali onda je neko drugi odgovorio umjesto djevojčice. S naše druge strane, gotovo ukorak s nama, prolazio je vojni narednik i naš zemljak. Pošto je čuo moje pitanje, spremno je progovorio:

„A nije ona nijema, samo nije htjela odgovoriti! Ona je jedno prljavo derište iz ciganske ulice izvan grada. Ima njuh kao pas, svakog stranca odmah nanjuši i maltretira ga moljakanjem. To je mostarska „majmunška ruka“ – samo pogledajte. I ne dajte joj ništa!"

Riječi narednika-zemljaka zvučale su mi grubo, neosjetljivo. Neka joj on ne daje ako ne želi. Ali mi smo danas ovdje, a sutra negdje drugo. Koga je briga za nekoliko krajcara. Ne znam je li cigančica razumjela

svaku njegovu riječ, ali ona je nesumnjivo shvatila da nas dočasnik upozorava, jer ga je ošinula ljutitim pogledom. Tek sada, upozoren njegovim čudnim nazivanjem ove djevojčice kojoj sam zurio u lice, primijetio sam otvoreni dlan njezine ispružene desne ruke.

Prava majmunška ruka! Dugi, vitki, tanki prsti, a površina cijelog dlana je sivoplava do ljubičasta, a koža puna sitnih bora i brazda, kao što vidimo u zvjerinjacima s majmunčićima.

Čini se da čak i sami zglobovi tankih prstiju nekako nepravilno podijeljeni. Savršena majmunska ruka.

Narednik, koji je sada već hodao ispred nas, uzvрати joj pogled i prezirno reče:

"Mala je sigurno ugledala nekog orangutana...!"

Ne znam je li čula ili razumjela bilo šta, ali drugi ljutiti pogled "majmunskih ruku" ošinuo je vojaka pri njegovom govoru. Ali to nije bio pogled dječjih očiju. Bilo je to poput pogleda odrasle žene, potpuno svjesne da ima posla s neprijateljem koji je želi spriječiti da primi nekoliko krajcara milostinje. I da puki ljudski pogled može ugristi do smrti, ili otrovati, narednik bi pao kao pokošen. Toliko je mržnje izviralo iz očiju ove malešne figure u krpama.

Da se narednik nije umiješao, možda bi djevojčica iz ciganske četvrti kod Mostara ostala nedarovana od nas. No, učinilo mi se da joj je potrebno nadoknaditi za pretrpljene nevolje, pa sam u ispruženi plavi dlan udijelio sitniš. Djevojčica nije progovorila, ali se mala ruka odjednom sklopila, stisnula, kao da se prosjakinja boji da bi joj neko mogao oteti dar. Zastala je i pogledala u dlan tek kad smo krenuli dalje, nakon čega je usporeno zakoračila u drugom smjeru.

U trenu smo sustigli narednika-zemljaka. Zabacio je glavu, pogledao me poprijeko i rekao mi napola sažaljivo, napola prijekorno:

“Imaćeš je na vratu sad kad si joj jednom dao. Srest ćeš je možda deset puta na dan i uvijek će iznova prositi i nećeš je se riješiti dok opet ne daš krajcaru. Ta djevojčica, ona je nevolja, to kopile!”

Čini se da je ispravno prorokovao. Popodne,

kada smo prošetali u okolici Mostara, sa povećim društvom sunarodnjaka i dvoje domaćih ljudi, gdje smo hodili, tu se vrzmala i „majmunška ruka“. Nije isпустиła ni glasa, samo je ispružila svoju mršavu, plavu ruku skrećući pažnju na svoje čudno obilježlje i time opravdavajući svoje moljenje.

Domaći ljudi su je se klonili, napominjući da je malena napornija od groznice, ali ipak je od naših sunarodnjaka dobila krajcera. „Ovako nam se putni troškovi neće previše povećati“, odgovaramo im, "a malena nesretnica možda nas se ipak nekada sjeti po dobru“.

Ili je možda djevojka ipak bila nijema.

Ali su zato više govorile njezine velike, crne oči.

Bilo je predvečer kad smo se vraćali u grad, a putem nas je zatekla jaka kiša. Sklonili smo se u maloj kafani uz cestu, čiji je nam je vlasnik, Srbin muhamedanac, kuhao gustu crnu tursku kafu u malim bakrenim lončićima (džezve) direktno u pećnici, na užarenom ugljenu, a točio ju je u malene šoljice, jedna šoljica – tri krajcara! A i to, zato što nas je doživljavao kao "gospodstvo". Dan ranije, na putu za Mostar, platili smo je dva krajcara.

Bili smo negdje kod mostarske željezničke stanice, kada sam htio zapaliti cigaru, ali mi je kutija bila prazna. Tada me upozori prijatelj, koji je pušio samo cigarete, da bih ih mogao naći na stanici. Pa naravno! Uostalom, jučer sam tamo primijetio kiosk.

Izvinjavam se društvu, žurim po cigare. Onda nova nezgoda! Nemam sitno, a trebalo bi razmijeniti deseticu. To me malo zadržalo, jer prodavačica pažljivo pregledava novčanicu da vidi je li lažna. Žurim za društvom brzim koracima, da me ne čekaju dugo, a na putu žurno ubacujem novčiće u džep.

Novi drumski šljunak škripi pod mojim nogama i odjednom nešto zazvoni iza mene, kao srebrnjak koji pada na kamen. Doista, čini se da mi je kruna ispala iz ruke. Stajem, tražim, ali šljunak je naslagan tako visoko, da je kruna upala unutra i nestala u njemu, utopila se. Ne želim dalje tražiti, da ne zadržavam svoje društvo, a gotovo se sramim svoje nepažnje. Koliko se sjećam, još nikad nisam izgubio novac. Za sve sam krivio hitnju. Nikad ne žurite i nećete ništa izgubiti!

Nisam čak ni primijetio nekoliko malih uličara u crvenim fesovima, kako se šepure i zabavljaju hrvajući se, a još malo dalje, bljesnu mala figura djevojčice u razderanoj suknjici. K vragu kruna, kažem u sebi i nastavim grabiti dalje.

Ali koliko sam shvatio, a više sam nagađao nego vidio svojim očima, jedva da sam napravio nekoliko koraka, mali razbojnici su pohrlili na mjesto gdje je zazvonio bačeni novac. Ipak nije bilo sumnje da je tu, čak su i momčići to

čuli i sada traže. I još trenutak kasnije, začuo se čudan, visok zvuk, ne nalik ljudskom glasu, već nešto poput vriska ili kreštanja ptice grabljivice.

Ovo me natjeralo da se osvrnem. I gle, četiri ili pet onih malih bosonogih uličara, valja se tamo kao u jednom klupku po oštrom, bodljikavom šljunku. Bore se za nešto, svi sa svima, a pritom vrište i viču. A među njima se valja djevojčica u poderanoj suknji. Dječaci napadaju djevojčicu, djevojčica napada dječake. Nešto me tjera da djevojčici priskočim u pomoć, jer je očito da će vrlo brzo pokleknuti i možda će je raskrvariti. Ali prije nego što sam se snašao i pritrčao, djevojčica je već bila na nogama, tukla je dječake jednog po jednog neodbranjivim udarcima svojih sitnih šaka, a onda je klekla na grudi zadnjeg dječaka, udarala po njemu i trgala mu nešto iz šake. A iz njegovog grla izbijaju reski krici, slični onom prvom koji me je upozorio na bitku.

Kada je mala harpija pobijedila i posljednjeg dječaka,

odjednom mu je nešto otela, ustala se i s podignutom desnicom potrčala prema meni. Između palca i kažiprsta nešto bijelo je svjetlucalo na suncu - moja izgubljena kruna. "Majmunska ruka" ga je ugrabila malim nalaznicima čije je postupke promatrala. Dotrči s raščupanom kosom i još poderanijom suknjom nego što je bila jutros, tamni joj obrazi plamte, uska joj se djetinja prsa nadimlju, a grlo hropće, dok joj oči pobjednički plamte. Šutke mi pruža novac.

Potpuno nehotice, posegnuo sam za njim, ali odmah

kad sam se sabrao, vratim ga djevojčici i kažem:

"Izvoli, zadrži ono za što si se borila."

Ali djevojka odbija oštrim pokretom, vrti glavom i poseže svoju plavu majmunsku ruku u džep suknje, izvlači i pokazuje mi šta je dobila od mene jutros i šta je dobila popodne, kao da želi reći: "Ne želim više od onoga što si mi dao - kruna je tvoja."

I nije je uzela.

Trećeg ili četvrtog dana smo otišli iz Mostara i više nismo vidjeli "Majmunsku ruku".

(Nár. listy 6. 4. 1913.)

KOD DOKTORICE-ZEMLJAKINJE, GOST KOD OCA FRANJEVCA

Sjedjeli smo u hotelu "Narenta" u Mostaru, objedujući. Još nismo bili gotovi kad je stigao konobar:

"U predvorju je jedan gospodin, želio bi s vama govoriti."

I konobar mi pruži vizit kartu: Gjuro Džamonja, urednik "Osvita".

Pitao sam se kako iko ovdje zna za mene. Ovdje ne poznajem nikoga i ovdje sam tek nekoliko sati, od jučer uvečer. Ustajem se. Žurim u predvorje hotela. Ovdje me dočekuje mlad, stasit, otmjen čovjek ljubazna pogleda.

"Molim vas, oprostite", kaže on zvučnim glasom. "Saznao sam da ste došli. Dobro nam došli! Došao sam vas pozdraviti i ponuditi svoju pratnju, iako se ne poznajemo."

Veoma me obradovala ova rijetka kolegijalna pažnja.

Gospodin Džamonja se također izvinio što nas je omeo za vrijeme ručka, ali je računao da će nas tako najsigurnije uhvatiti prije nego ponovno izađemo u grad ili okolicu, pa smo dogovorili sastanak za dva sata.

A kada je došao, prvo pitanje mu je bilo:

„Da li ste vidjeli vašu zemljakinju, gospođicu

Keckovu, našu ljekarku?“

Odgovorio sam da dugo poznajem dr. Bohuslavu Keckovu, još iz Praga, ali da je još nismo stigli posjetiti, nakon što smo je jutros obilazili grad. Odmah se ponudio da nas odvede do nje.

Gospođica Keckova živjela je u ugodnoj, staroj kamenoj kući, a njen je bio cijeli sprat.

Dočekala nas je vrlo srdačno i iskreno se obradovala ponovnom susretu sa sunarodnjacima i znancima. Oči su joj bile pune suza.

Nemila sudba nije dozvolila ovoj dami da radi u svojoj domovini. Bila je pionirka visokog ženskog obrazovanja, završila je medicinski fakultet, mislim da je doktorirala medicinu na švicarskom univerzitetu, pa se potom, nekada osamdesetih, nastanila u Pragu.

Ali došla je prerano.

U Pragu, ovoj prvoj češkoj liječnici, nije bilo dopušteno baviti se medicinom – samo joj je bilo dopušteno da radi kao babica. No, njezina htijenja su bila veća, te se nakon kratkog boravka u Pragu, odazvala pozivu Zemaljske vlade tadašnje okupirane Hercegovine i nastanila se u Mostaru kao državna liječnica – i tu je ostala skoro do kraja života. Vratila se u domovinu samo da bi tamo i umrla (17. oktobra 1911.).

U to vrijeme, gospođica Keckova je još bila puna snage, zdravlja i želje za radom. A posla je bilo mnogo. Ljekar muškarac nije puštan ka muhamedankama, pa makar im duša na nos izlazila.

Gospođica doktorica nas je provela kroz cijeli njen stan, u kojem je bilo lijepo boraviti. Nismo znali čemu da se prije divimo. Izgledao je kao muzej. Tokom dugih godina svog rada u Mostaru, gospođica je liječila mnoge žene i djecu iz siromašnih porodica, od kojih nije tražila i nije dobivala nikakve novčane nagrade za njenu pomoć. Ali zahvalne žene i majke, ili njihovi muževi i očevi, došli bi nakon nekog vremena s nekim poklonom ili suvenirom. Često bi čak i bogati pacijenti, znajući da to gospođicu liječnicu zanima, osim honorara, donijeli neki dar-suvenir i nije bilo druge nego prihvatiti. Jer ono što tamošnji ljudi daju ozbiljnog lica, a s malo riječi i zahvalnog srca, nemoguće je odbiti. A mnoge stvari je gospođica i sama kupila. I tako je godinama ukrašavala svoje dom mnoštvom sitnih i rijetkih predmeta, nad kojima bi zasigurno zaigralo srce svakog kolekcionara i ljubitelja rariteta i starina. Bilo je tu šarenih vezova, zavjesa, pokrivača i ćilima, bilo je tu mjedenih i bakrenih posuda, noževa i raznih vrsta čudno oblikovanih alata, za nas čak i nepoznate namjene, oruđa i igračka napravljenih od drveta i kosti, sjedalice i stolice, slika, papuča i pojaseva – drugim riječima pravi kućni muzej. Poigravale su sve te boje, blistao je metal i staklo, a uzorni red i čistoća vladali su u kućanstvu male dame. Sve ti predmeti, bili oni obični ili rijetki, su utjeha dragoj češkoj liječnici i možda – možda bi zbog njih ponekad i zaboravila svoju staru, voljenu domovinu. Odabrana profesija kojoj se posvetila svom ljubavlju i često samoodricanjem, vezivalo ju je za njeno mjesto rada, ali srce joj je letjelo prema Češkoj.

Gospođa nam je pokazivala pojedine stvari, objašnjavala, ali naš novi prijatelj g. Džamonja

insistirao je da odemo u grad i okolicu, pa smo nakon kraćeg zadržavanja napustili kamenu kuću.

Iz usta gospođice doktorice, saznali smo kakva je cenzura uvedena u Hercegovini i Bosni za vrijeme okupacijske vlade. No, gospođica Keckova nije se bavila politikom. Ipak, stručna, naučna, a time i medicinska djela, morala su biti u rukopisu

predani višim vlastima i tek nakon "službenog" odobrenja i dozvole smjeli su biti objavljeni! Okupacijska vlada je čak i takvim djelima njušila "opasnost po državu".

Šetajući ulicama uvjerali smo se koliko je naša zemljakinja poznata i popularna. "Dobar dan! - Dobar

dan!" odjekivalo je svuda oko nas, a muhamedanski Srbi podigli bi desnicu i položili ruku na čelo u znak pozdrava.

Naš prijatelj urednik ispričao nam je nešto o okupatorskoj praksi „konfiskacije“. Ako bi neki broj časopisa bio zaplijenjen, nije se smio objaviti novi uređeni broj s praznim prostorom, kako to ponekad biva kod nas, gdje bi stajao natpis „Zaplijenjeno“. Nego bi se morao ponovo popuniti tekстом da čitatelji ne bi bili "zabrinuti". Ali kako nije uvijek bilo pri ruci gotovog

materijala, urednik si je pomagao popunjavajući prostor cenzuriranog članka ili izvještaja – citatima iz Biblije, ponekad i cijelim poglavljima.

Naša šetnja šarmantnom okolicom Mostara, u prelijepom zelenom krajoliku (bio je početak maja) se oduljila, jer nas je u povratku zatekao jak pljusak. Tako smo sjeli u kafanu uz drvored pored ceste. Tu smo

vidjeli originalan mlin za kafu. Bio je to panj posječenog stabla, sa svim svojim korijenjem još u zemlji, visok oko pola metra. Ovaj je panj ručno izdjeljan, izdubljen, a u tu šupljinu kafedžija je sipao zrna kafe i štapom je mljeo u brašno.

Vratili smo se kasno popodne. Dugi teretni voz, pun masivnih trupaca, ulazio je na obližnju stanicu, idući u smjeru Dalmacije. Stotine i stotine – ako ne možda i hiljade trupaca, bilo je tu naslagano.

"Odakle je sve ovo drvo došlo?", pitam.

"Sve iz Bosne", odgovara mi. "Svaki dan kroz Mostar prolazi do šesnaest takvih vozova punih trupaca, eto tako se bosanske šume odvoze do mora".

Predvečer smo se vratili u grad. Tada nam prijatelj Džamonja reče:

„Gospodo, ako izvolite, posjetit ćemo očeve franjevce. Oni su moji dobri prijatelji.“

"Nećemo li ih uznemiravati?" pitam. "Da im ne smetamo?"

"Oh, rado će vam poželjati dobrodošlicu."

Uputili smo se prema franjevačkom samostanu, i pozvonili na porti. Ali onda smo se sjetili: pa sa nama je dama, naša doktorica-zemljakinja! A žene, kako znamo, one nemaju pristup redovničkom samostanu.

Fratar je otvorio vrata porte. Ostao je pomalo zatečen kada je ugledao damu. No, nadređeni već dolazi, a kad je naš vodič Džamonja predstavio i imenovao gospođicu, gvardijan se dostojanstveno naklonio i pokazao rukom da uđe:

„I gospođica doktorica je dobrodošla. Uđite. Uđite, gospodo!“

Uveli su nas u primaću odaju, lijevo od hodnika, prostranu, nadsvođenu, mračnu, a ipak ugodnu, starinsku. U trenutku smo bili okruženi sa šest ili sedam redovnika. Sve čvrste figure snažnih glava, izražajnih lica, obraslih gustim, tamnim bradama. Brade nekih dosezale su do struka. Ovdje svi redovnici, a možda čak i svećenici, nose brade, jer ljude bez brade muhamedanac ne poštuje. Drugačija zemlja, drugačiji običaji. Ovim redovnicima viteškog izgleda jako su pristajale duge brade, a tamne su im oči svjetlucale.

Kasnije smo saznali da su se ta franjevačka braća, u osami svog samostana, bavila svim vrstama nauka. Jedan izučava geografiju, drugi istoriju, treći astronomiju, medicinu, ukratko, svako ima svoje područje.

„Vi ste, dakle, iz Praga?“ obratio nam se jedan.

„ Oh, znam ja češki Prag, dobro ga znam.“

„ A vi, bili ste i u Pragu?“ rekoš oduševljeno.

"Nisam bio, ali ja ga ipak poznajem", i prišavši polici na kojoj su bili silni tomovi knjiga uvezani u svinjsku kožu, uzeo je svezak i otvorio ga. Ne sjećam se više na kojem je to jeziku bila knjiga sa starim grafikama i opisom Praga. Odmah smo se osjećali ugodnije. I dok smo razgledali, fratar nam donosi dvije pljoske pjenušavog vina, crnog i žilavku, i čaše, a drugi fratar stavlja pred nas kutiju odličnih cigareta. Zapalili smo svi po jednu, i doktorica zemljakinja, i ljubazni domaćini koji su nas počastili hljebom i vinom.

"Vi ste dragi gosti, izdaleka, pijte vina. I pozdravite svoj dragi Prag."

Proveli smo lijepih sat vremena u samostanu. Dostojanstveni redovnici su znatiželjno gledali u nas, raspitali su se za Prag, razgovor je tekao, i tad sam se sjetio što su nam u Dubrovniku rekli o srpskoj mostarskoj toskanštini. Očevi franjevci i ja smo se sporazumjeli bolje nego što bi se to očekivalo, jer su jasno i lijepo govorili, a gdje bi se pojavila nepoznata riječ, tumačio bi nam je naš prijatelj Džamonja ili naša zemljakinja-doktorica.

Pristojnost je govorila da se ne zadržavamo predugo, ali mi nismo bili voljni otići. Ipak smo se rukovali, a oni su nam poželjeli sretan put i pozvali nas da ih opet posjetimo ako ikada ponovno dođemo.

Ispratili smo gospođicu doktoricu do njezinog stana. Srdačno se pozdravila s nama i ulaskom u kuću nas je pozdravila s "do viđenja!"

Nažalost, bio je to posljednji susret. Možda će neko od nas ponovno prekoračiti prag gostoljubivog franjevačkog samostana, možda ćemo sresti i ljubaznog Gjuru Džamonju, ali ljupku sunarodnjakinju, češku liječnicu više nećemo naći u Mostaru. Vratila se u domovinu, ali je zauvijek ostala u rodnom kraju, smrt ju je pokosila prerano.

Naš prvi vodič, koji je naručen iz hotela "Narenta", bio je mladi, dvadesetogodišnji Srbin u narodnoj nošnji, vjerojatno dečko s kojim se moglo dogovoriti za razne vrste poslova koje je mogao obavljati, za glasnika, raznošenje prtljaga itd...

Došao je, naklonio se i stavio ruku na čelo, po čemu sam procijenio da je sljedbenik islama.

"Jesi li muhamedanac?" pitam.

Učinilo mi se da mu se lice nekako smračilo.

"Za šta me trebate?" upitao je umjesto odgovora.

Tada mi je neko skrenuo pažnju da muslimani ne vole čuti riječ "muhamedanac", u kojoj je nekako uzalud spomenuto ime njihovog proroka.

Nisam imao pojma o tome i pokušao sam mladog muhamedanca udobrovoljiti s nekoliko cigareta.

"Provest ćete nas po gradu, pokazat ćete nam šta je ovdje lijepo i nezaboravno."

"Bädeker" je zaista dobra stvar, i "Mayer" također, kako li se već zovu sve te turističke knjige. Ali pravi, lokalni vodič uvijek je najbolji.

Iznenadio me popriličan broj "harema" ili groblja (različito značenje od riječi "harem", obitavalište žena), raširenih po cijelom gradu, čak i u vrlo prometnim ulicama. Bilo je očito da na mnogim grobljima, zaraslim u travu i sa čudnovatim turskim nadgrobnim spomenicima koji su popadali, odavno niko nije ukopan. Razumije se da nas je doveo i do takozvane "rimske", a zapravo turske ćuprije, koja se pruža u jednom luku dvadesetak metara iznad rijeke Neretve.

Ovdje nam je ispričao kako su dječaci skakali s mosta za puki krajcar, bacali se u prozirnu vodu dolje u dubinu, a turisti su neumorno bacali krajcare u rijeku da se nagledaju ovog vratolomnog pozorišta. Ali sada su te stvari zabranjene, pa mališani samo mole za krajcare. Iza mosta, zasigurno u najstarijem dijelu Mostara, vodič nas je odveo i do malog mlina, čije su stupe bile ispunjene grubom vunenom pređom. Sva oprema ovog mlina bila je tako primitivna, prastara, kao što je sigurno bila i u rimsko doba, ništa se nije promijenilo kroz sve te vijekove.

Mlin je bio zaključan kad smo došli do njega, a naš mladi vodič morao je najprije negdje pronaći mlinara, također muhamedanca. Došao je, drage volje ga otključao i proveo nas kroz mlin. Bio je to postariji čovjek, i sramio

sam se svoje očigledne želje da mu ponudim nagradu, ali onda se odnekud pojavio njegov sin, radoznalo gledajući stranca. Tada njemu pružim nešto novca i dječak željno posegne za njim. Ali prije nego što ga je dohvatio, i prije nego što sam ja ispustio bakšiš u njegov umrljani dlan, stari se mlinar ispružio i tako snažno udario dječaka da je ovaj odletio pet-šest metara, a zatim je posramljeno šmugnuo.

Nakon svega što sam ikada pročitao, čuo i vidio o bakšišu i njegovoj provedbi, bilo mi je neshvatljivo ovakvo ponašanje starog muhamedanca. Međutim, kasnije sam u Donjoj Tuzli dobio još jednu pouku u ovoj stvari, i tu sam shvatio da muhamedanski Srbi imaju sasvim drugačiji odnos prema bakšišu nego Turci. Mladi, ipak, spremno i zahvalno pružaju ruke.

Negdje oko podneva vratili smo se u centar grada i približili jednoj od mostarskih džamija, turskih molitvenih kuća, sa čijeg minareta je mujezin pjevao svoje propovijedi. Muhamedanci su se iskupili, izuše s noga papuče, pa ili bosu ili u debelim čarapama poput pusta, zađoše unutra na podne namaz.

I ja bih volio ući, da vidim kako izgleda takva turska bogomolja i pobožnost u njoj, ali nisam znao kako da se ponašam, a da nikoga ne uvrijedim. Hoćemo li se i mi izuti? Jer bilo je to nakon jutarnje kiše i posvuda je bilo blata, a muhamedanci su tapkali po njemu i pa je ostajalo na njihovim čarapama. Ovo već nije ugodna stvar. – Naš mladi vodič, vidjevši snašu nelagodu, nehajno odmahne rukom i reče: Uđite kakvi jeste! – Dakle, ušli smo, ali naš

vodič nije pošao s nama. Čekao je vani. Očito je već ujutro izmolio za cijeli dan.

Unutrašnjost molitvene dvorane bila je gola, hladna, bez ukrasa. Samo je na čelu dvorane bila neka vrsta slike na zidu, koja je prikazivala nešto poput ćilima. Ispod nje stajao je mladić, stojeći i savijajući se i onda ponovno savijajući se, ispruživši ruke i govoreći nešto monotonim glasom. Oko njega je bilo raštrkano nekoliko likova, koji su klečali, saginjali se, dodirivali licem pod i mrmljajući odgovarali propovjedniku, koji nije bio svećenik, već samo volonter. Malo po malo zalazili smo dalje u centar, bliže grupi. Niko nije primijetio našu prisutnost, niko nije skrenuo pogled prema nama. Čak su i svi oni koji su kasnije došli, prošli su pored nas, a nisu ni skrenuli oko prema nama. Svačije su misli bile usmjerene samo na vlastitu pobožnost, na obavljanje molitve, a mi smo ostali nevidljivi cijelom ovom oskudnom skupu. Poluglasni žamor vjernika u molitvi odjekivao je u našim ušima, a u tome je bilo nečega žalosnog. Za šta su se molili? Samo za spasenje tvojih duša? Ili čak da se njihova domovina vrati u vlast Islama? Nismo razumjeli ni jednu riječ.

Bez šuškanja i povlačeći se unatrag nestali smo iz džamije, a vani smo opet bili obavijeni svježim zrakom i dahom užurbanog života.

Nakon dva-tri dana boravka, oprostili smo se od Mostara i krenuli na daljnje putovanje prema Sarajevu. Poslije smo jako žalili što nismo produžili

boravak u Mostaru i njegovoj lijepoj i šarmantnoj okolini, jer nas je u Sarajevu čekalo neočekivano iznenađenje.